

TOMO VAIKYSTĖS EVANGELIJA: ANKSTYVOSIOS KRIKŠČIONYBĖS TEKSTAS UŽ INSTITUCINĖS KONTROLĖS RIBŲ

VYTAUTAS ALIŠAUSKAS

Jėzaus gimimas, kūdikystė ir vaikystė jo sekėjus pradėjo dominti labai anksti. Evangelijos pagal Matą ir Luką pateikia dvi Jėzaus kūdikystės įvykių versijas, taip pat glaustas žinutes apie jo vaikystę – šeimos grįžimą iš Egipto (*Mt* 1, 22–23) ir Jėzaus pasilikimą bei atradimą šventykloje (*Lk* 2, 41–52)¹. Čia reikia pabrėžti, kad Naujajame Testamente naratyviškai išplėtotas tik šis, vienintelis, epizodas. Nors, tikėtina, kad ir pradiniu etapu tą domėjimąsi iš dalies skatino žmogiškas smalsumas ir konvencija sureikšminti didžiųjų veikėjų vaikystę, kaip anticipuojančią jų brandųjį gyvenimą, tai nebuvo lemiamas motyvas. Pirmiausia, tai buvo klausimo dėl Jėzaus „kilmės ir misijos“ dalis². Santūrus, tačiau teologiškai itin prisodrinti Evangelijų pagal Matą ir Luką pasakojimai parodo, kad Jėzus nuo pat pradžių „yra tikras žmogus ir tikras Dievas“³. Vėlesni, kartais daug vėlesni, apokrifiniai pasakojimai evangelinę tradiciją plėtoja ir gausiai pildo, persverdami ją į vieną – efektingai pristatomo dieviškumo pusę, tačiau negailėdami ir vaizdžių gyvenimiškų detalių, ir netikėtų siužetinių posūkių. Šiame straipsnyje aptarsime vieną naracinį šaltinį – *Tomo vaikystės evangeliją* (toliau – TVE⁴). Ji

¹ Iš gausios literatūros šiuo klausimu čia galima paminėti klasikinį veikalą Raymond E. Brown, *The Birth of the Messiah: A Commentary on the Infancy Narratives in the Gospels of Matthew and Luke. Updated edition*, Yale University Press, 1999 ir Joseph Ratzinger / Benediktas XVI, *Jėzus iš Nazareto. Prologas: Pasakojimai apie vaikystę*, iš vokiečių kalbos vertė Gediminas Žukas, Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2012.

² Joseph Ratzinger, *Jėzus iš Nazareto*, p. 7.

³ *Ibid.*, p. 92.

⁴ Cituojamų TVE skyrelių ir jų padalų numeracija atitinka lietuviškąjį Aliaus Jaskelevičiaus vertimą (*Naujasis Židinys-Aidai*, 2015, Nr. 7, p. 14–19), savo ruožtu atliktą iš redakcijos, minimaliai tesiskiriančios nuo Tischendorfo teksto rec. A (žr. toliau), paskelbtos Bart D. Ehrman, Zlatko Pleše, *The Apocryphal Gospels: Texts and Translations*, Oxford–New York: Oxford University Press, 2011, p. 10–29. Suvokdami pavadinimo dviprasmiškumą

priklauso apokrifinių Jėzaus vaikystės evangelijų grupei ir drauge su Jokūbo proevangele⁵ yra pamatinis tokio pobūdžio dokumentas. Dar neseniai vertinta kaip nederanti krikščioniškam mąstymui, barbariška ir vulgari, paskutiniu metu ji imta matyti kaip reikšmingas savo epochos kultūrinio ir religinio mentaliteto liudijimas. Ši vaikystės istorija sulaukė ir rimtų socialinės istorijos studijų – palyginti neseniai, bet nuodugniai pradėta aiškintis, ką iš jos galime sužinoti apie II a. vaikystės supratimą, tuomečio vaiko santykius su aplinka, ugdymo ir mokymo procesą⁶. Receptijos ir poveikio tyrimai atskleidė TVE svarbą ne tik vėlyvosios Antikos, bet ir Viduramžių ar net vėlesniais laikais⁷. Remdamiesi naujaisiais tyrimais čia pamėginsime išryškinti kitokios negu kanoninių knygų – instituciškai nekontroliuojamos – žodinės ir rašytinės perdavos dinamiką bei papildomas ir alternatyvias teologines vizijas, įkūnytas šioje perdavoje.

TOMO VAIKYSTĖS EVANGELIJOS PERDAVA

Yra rimtas pagrindas manyti, kad Didžiosios Bažnyčios⁸ liudijimas apie *kyrios* Jėzaus žodžius ir darbus buvo instituciškai kontroliuojamas jau prieš kanoninių tekstų surašymą. Taip pat ir kanoninių knygų atranka nebuvo stichiška, ji rėmėsi instituciškai palaikoma tradicija⁹. Pats Keturių evangelijų tekstas institucinėje priežiūroje atsidūrė neabejotinai anksčiau, negu

(„vaikystė“ yra ne Tomo, o Jėzaus), paliekame daugeliui publikacijų įprastą formą (*The Infancy Gospel of Thomas, Vangelo dell'infanzia di Tommaso, Ewangelia Dzieciństwa Tomasza*) (graikiškuose rankraščiuose randamos antraštės yra „Tomo, izraelitų filosofo, pasakojimas apie Viešpaties vaikystę“, „Mūsų Viešpaties ir Išganytojo Jėzaus Kristaus vaikystės didingi darbai“ ir pan.; „evangelijos“ pavadinimas vartojamas tik arabiškoje versijoje).

⁵ Lietuviškas Antano Dambrausko vertimas: „Apokrifinė Jokūbo evangelija“, in: *Katalikų kalendorius žinynas 1989*, Kaunas–Vilnius: Lietuvos Vyskupų Konferencija, 1989, p. 209–216.

⁶ Pvz., Reidar Aasgaard, *The Childhood of Jesus: Decoding the Apocryphal Infancy Gospel of Thomas*, Eugene, OR: Wipf & Stock, 2009; Chris Frilingos, „No Child Left Behind: Knowledge and Violence in the Infancy Gospel of Thomas“, in: *Journal of Early Christian Studies*, Baltimore, 2009, t. 17 (1), p. 24–57; Stephen J. Davis, *Christ Child: Cultural Memories of a Young Jesus*, London–New Haven: Yale University Press, 2014; Paul Foster, „The Education of Jesus in the Infancy Gospel of Thomas“, in: *Texts and Traditions: Essays in Honour of J. Keith Elliott*, edited by Peter Doble, Jeffrey Kloha, Leiden–Boston: Brill, 2014, p. 327–347.

⁷ Žr. Stephen J. Davis, *op. cit.*

⁸ Dėl sąvokos „Didžioji Bažnyčia“ plg. Hubert Jedin (Hg.), *Handbuch der Kirchengeschichte*, t. I: *Von der Urgemeinde zur frühchristlichen Großkirche*, Freiburg: Herder, 1962 (2012).

⁹ Plačiau žr. Vytautas Ališauskas, „Evangelijų kilmė ir senolių tradicija II–III a. krikščionių raštijoje“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2013, t. 37, p. 281–308.

galutinai (II a. antroje pusėje) susiformavo jų kanonas. Apokrifiniai tekstai atspindi kitą, Didžiosios Bažnyčios institucinės galios neformuojamą arba menkai formuojamą Jėzaus tradicijos liniją.

Tomo vaikystės evangelija, kaip vėliau matysime iš rankraštinės perdavos apžvalgos, buvo populiarus, skaitytojų tiek Rytų, tiek Vakarų krikščioniškame pasaulyje mėgtas veikalas. Antra vertus, jis tiesiogiai neminimas ankstyviausių krikščioniškųjų autorių raštuose. Tiesa, mįslinga istorija apie tai, kaip vaikas Jėzus mokytojo vadovaujamas mokėsi abėcėlės (*TVE* 6; plg. 14) bent du kartus papasakota II a. pabaigoje. Ireniejus savo garsiajame antieretiniame veikle (apie 180 m.) kalba apie gnostikų markininkų „slaptus melagingus raštus (*perperum scriptuarum* / νόθων γραφῶν), kuriuos jie [eretikai markininkai] patys suklastojo paikų žmonių protams gluminti. [...] Be kitų dalykų, jie pateikia klaidingas ir nedoras istorijas, pasakojančias apie tai, kad mūsų Viešpats, dar būdamas vaikas ir besimokydamas raidžių, mokytojo, kaip įprasta, paprašytas ištarti *alfa*, ištarė, kaip buvo prašomas, *alfa*, tačiau mokytojui vėl liepus ištarti *beta*, Jėzus atsakęs, kad tegul mokytojas pirmiausia pasako, kas yra *alfa*, o tada jis išaiškinsias, kas yra *beta*“. Markininkų nuomone, tai rodo, kad Jėzus vienintelis žinojo „Nežinoma“, išreikštą raidės *alfa* pavidalu (*typos*) (*Adv. Haer.* 1.20.1).

Panašiai, tačiau be gnostinio atspalvio interpretacijos, abėcėlės istorija perteikiama etiopiškai ir koptiškai išlikusiame ortodoksaliame apokrifė *Apaštalų laiškas*, graikiškai parašytame Mažojoje Azijoje ar Egipte II a. antroje pusėje¹⁰, t. y. panašiu laiku kaip ir Ireniejaus liudijimas: „Štai ką Jėzus Kristus padarė: Juozapo ir Marijos, jo motinos, jis buvo nuvestas į mokyklą. Ir jo mokytojas mokė jį tardamas: ‘Pasakyk *alfa*’. Jis atsakydamas jam tarė: ‘Pirma man pasakyk, kas yra *beta*, tada tikrai darysi, kas teisinga ir tikra’“ (*Ep. apost.* 4)¹¹. Vis dėlto nėra pagrindo teigti, kad ši istorija tiesiogiai ar netiesiogiai paimta iš *TVE*. Nei viename, nei kitame liudijime *TVE* neįvardijama kaip pasakojimo šaltinis, mažai to, abu variantai skiriasi svarbiomis detalėmis tiek tarpusavyje, tiek nuo turimų *TVE* tekstų.

Esama ir kitų paralelių *TVE* pasakojimams. Antai Justino Kankinio *Dialoge su žydu Trifonu* (apie 163 m.) šmėkšteli pasakymas, kad Jėzus kaip stalius daręs arklus ir jungus. Ši žinia kiek netikėtai aiškinama alegoriškai – minėti padargai simbolizavę teisumą ir veiklų gyvenimą (*Dial.* 88.8).

¹⁰ Charles E. Hill, „The *Epistula Apostolorum*: An Asian Tract from the Time of Polycarp“, in: *Journal of Early Christian Studies*, Baltimore, 1999, t. 7, p. 1–53.

¹¹ Cituojama pagal anglišką vertimą iš etiopiško teksto: Julian V. Hills, *The Epistle of the Apostles*, Santa Rosa: Polebridge Press, 2009, p. 24.

TVE (13.1) minima, kad tokius padargus daręs Juozapas. Šis motyvas aiškiai priklauso senai Jėzaus vaikystės pasakojimų tradicijai, tačiau, vėlgi, negali būti tiesiogiai susietas su mūsų tekstu. Hipolitui Romiečiui priskirtame *Visų erezijų nuneigime* (Κατὰ πασῶν αἰρέσεων ἔλεγχος), parašytame veikiausiai Romoje III a. trečiame dešimtmetyje¹², cituojamas pasakymas iš naasenų vartotos Evangelijos pagal Tomą, kad ieškantys Jėzaus rasią jį vaikuose nuo septynerių metų, bet jis pats taps atskleistas slypintis keturioliktame eone (arba: keturiolikos metų) (*Refut.* 5.7.20–21). Kol nebuvo at rastas koptiškas Tomo Evangelijos, sudarytos iš Jėzaus logijų, vertimas, šis pasakymas buvo siejamas su *TVE*, nors tikslaus atitikmens joje ir nerasta. Tokio pasakymo nėra nei *TVE*, nei koptiškame tekste, nei tarp graikiškų jo nuotrupų, tačiau *TVE* galima išvelgti palyginti tolimą paralelę (plg. *TVE* 4; P. Oxy. 654.7.1)¹³.

Epifanijas Salaminitis savo antieretiniame traktate *Panarion*, parašytame apie 374–377 m.¹⁴, ir Jonas Auksaburnis vienoje homilijoje, sakytoje tarp 386 ir 398 m.¹⁵, mini pasakojimus apie Jėzaus vaikystės stebuklus. Epifanijas, nors ir nurodydamas, kad pirmą stebuklą Jėzus padarė Kanos vestuvėse, kad ir su šlakeliu dvejonės, bet apeliuoja į stebuklus, kuriuos, „sakoma“, Jėzus atlikęs kaip vaikas žaisdamas (ἐν παιγνιῶ ὅτε παιδίον ἦν πεποιηκέναι). Jam atrodo, kad tie stebuklai buvę būtini, idant kai kurios sektos negalėtų vėliau teigti Jėzų buvus Mesiju nuo pat pradžios, o ne tapus tik per krikštą Jordane (*Panarion* 51.20.2–3). Jonas Auksaburnis, kitaip negu jo amžininkas, stebuklingus vaikystės „ženklus“ (σημεῖα) vadina melais ir pramanais (ψευδῆ και πλάσματα) ir taikliai atskleidžia pasakojimo

¹² Emanuele Castelli, „L'Elenchos, ovvero una 'biblioteca' contro l'eresie“, in: 'Ippolito': *Confutazione di tutte le eresie*, a cura di Aldo Magris, Brescia: Morcelliana, 2012, p. 34–48; Hippolytus, *Refutatio omnium haeresium*, ed. Miroslav Marcovich, (ser. *Patristische Texte und Studien*, 25), Berlin–New York: Walter de Gruyter, p. 9–17.

¹³ Stephen Gero, „The Infancy Gospel of Thomas: A Study of the Textual and Literary Problems“, in: *Novum Testamentum*, Leiden, 1971, t. 13, p. 77 teigia, kad Hipolito citatos iš naasenų veikalų santykis su *TE* arba *TVE* nėra aiškus; Paul Foster, *The Apocryphal Gospels: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2009, p. 63 Hipolito paminėjimą tiesiogiai priskiria *TVE*; pradinę *TE* versiją, atsispindinčią Hipolito liudijime, mėgina rekonstruoti Steven R. Johnson, „Hippolytus's *Refutatio* and the Gospel of Thomas“, in: *Journal of Early Christian Studies*, Baltimore, 2010, t. 18, p. 305–326.

¹⁴ Berthold Altaner, Alfred Stüiber, *Patrologie: Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter*, Freiburg, Basel, Vien: Herder, 1978, p. 316.

¹⁵ Sever J. Voicu, „Verso il testo primitivo dei Παιδικα του κυριου Ιησου 'Racconti dell'infanzia del signore Gesù'“, in: *Apocrypha*, Turnhout, 1998, t. 9, p. 41.

nederėjimą su evangeline logika (*Hom. in Jo. 16[17].3*): anot jo, jei Jėzus jau vaikas būtų buvęs toks stebukladarys, visi pastarąjį būtų žinoję kaip dievišką būtybę, Mesiją, ir nebūtų reikėję net Jono Krikštytojo, parodžiusio tautai „Dievo avinėlį“ (plg. *Jn 2, 11*). Ši kritika skirta ortodoksiškiems Jono Auksaburnio klausytojams, tačiau negebantiems adekvačiai įvertinti už kano ribų cirkuliuojančių istorijų. Jono formuluotė nelabai aiški – negalima tiksliai pasakyti, ar nuoroda į Jėzų „vaikystę“ (παιδικά) yra perfrazuotas mums rūpimo teksto pavadinimas, ar tiesiog tam tikrų pasakojimų teminės grupės apibūdinimas. Vis dėlto Severas J. Voicu gan tvirtai teigia, kad Jonas Auksaburnis čia turi galvoje *TVE*¹⁶. Deja, homilijoje nėra užuominos apie pasakojimų turinį, tad net ir sutinkant, kad kalbama apie *TVE*, nėra aišku, kokią teksto redakciją skaitė garsiojo pamokslininko klausytojai.

Atkreiptinas dėmesys, kad Jėzų vaikystės istorijos Epifanijui ir Jonui Auksaburniui turi visiškai skirtingą statusą ir matomos skirtinguose teologiniuose bei sielovadiniuose kontekstuose, maža to, negalima įrodyti, kad jie abu kalba apie tą patį šaltinį, juo labiau identišką dabartiniam ar mokslininkų rekonstruojamam *TVE*. Tiesą sakant, net negalima tvirtai teigti, kad apskritai kalbama apie rašytinį dokumentą, nors Jono Auksaburnio atveju tai yra labiau tikėtina.

Pirmas labiau patikimas *TVE* paminėjimas randamas tik VI a. pradžioje, apokrifų sąrašė, pateiktame vadinamajame popiežiaus Gelazijaus dekretu (*Decretum Gelasianum 4.1*). Labai tikėtina, kad į jį įtraukta „Išganytojo vaikystės knyga“ (*Liber de infantia saluatoris*) yra mūsų *TVE*, nors apie jos santykį su vėliau plitusių redakcijomis nieko tikro pasakyti negalime.

Iš išlikusių žinučių galima daryti reikšmingas išvadas: 1) Jėzų vaikystės istorijos jau II a. buvo žinomos įvairiuose krikščionių sluoksniuose – tiek Didžiojoje Bažnyčioje (atstovaujančioje apaštalinei ortodoksijai), tiek gnostinėse grupėse; 2) jų variantiškumas liudija, kad tos istorijos veikiausiai gyvavo ir sakytinėje, gal net folklorizuotoje tradicijoje ir daugeriopuose užrašymuose, atitinkamai redaguotos pagal užrašytojų tikslus; 3) II–IV a. šaltinio (šaltinių) anonimiškumas, patvirtintas ir tekstologinės analizės (žr. toliau), pakankamai liudija jo neinstitucinį ir radikaliai marginalų pobūdį, kai pasakojimų legitimumui ir patikimumui sutvirtinti ilgą laiką net nereikia sąsajos su autoritetinga autoryste.

TVE teksto perdava irgi liudija jo savitą egzistenciją krikščioniškosios tradicijos paribiuose. Dauguma *TVE* rankraščių yra iš XIV–XV a., tik vie-

¹⁶ *Ibid.*

nas, palyginti neseniai atrastas, siekia XI a., nesama jokių, net fragmentiškų, papirusų radinių. Jei ne V a. palimpsestu ne visas išlikęs vertimas į lotynų kalbą, neturėtume patikimų išorinių įrodymų, kad tai ankstyvosios krikščionybės tekstas. Antra vertus, TVE buvo labai populiarus kūrinys. Išliko ne tik dvi jo lotyniško vertimo versijos, bet ir vertimai į sirų, arabų, etiopų, gruzinų, spėjama armėnų, įvairias slavų (išliko šešiolika nuorašų, iš jų dešimt XVIII a., vėliausias 1805 m. – ukrainiškas) kalbas. Išliko ir apie 700 m. sukurtas poetinis perdirbinys airiškai¹⁷. Konstantinas von Tischendorfas, remdamasis gan kuklia tekstologine baze, XIX a. parengė kritinį evangelijos leidimą¹⁸, apimantį dvi jo išskirtas graikiškojo teksto recenzijas A ir B¹⁹. (Šiame straipsnyje Tischendorfo graikiškojo A ir B bei II lotyniškojo redakcija naudojamės iš patogios Giuseppe Bonaccorsi kolicijos²⁰.) Graikiško teksto ilgesnioji recenzija (A) ypač išpopuliarėjo vertimų į moderniąsias kalbas dėka. Tischendorfo parengtas *textus receptus TVE* studijų pagrindu buvo daugiau kaip pusantra šimtmečio. Tačiau gan gausūs nuorašai, taip pat įvairūs vertimai, tarpusavyje skiriasi ne tik ilgiu, bet ir gausiais teksto variantais, tad ilgai reiškta viltis, kad bus parengtas naujas, patikimesnis, „originalų“ tekstą atspindintis kritinis leidimas²¹. Tik 2010 m. išėjo 2001 m. apgintos disertacijos pagrindu parengtas Tony Burke'o leidimas *Corpus Christianorum* apokrifų serijoje²². Burke'as išskyrė keturias evangelijos teks-

¹⁷ *Ibid.*, p. 27–28.

¹⁸ *Evangelia apocrypha; adhibitis plurimis codicibus graecis et latinis maximam partem nunc primum consultis atque ineditorum copia insignibus*, ed. Constantinus Tischendorf, Lipsiae: Avenarius et Mendelssohn, 1853 (1876², persp. Hildesheim: Olms, 1966), p. xxxvi–xlvi, 140–156.

¹⁹ Recenzija A sudaryta iš devyniolikos skyrių. Ją rengdamas Tischendorfas rėmėsi dviem XV a. rankraščiais (Bolonijoje esančiu ms *Univ. 2702* ir Drezdene esančiu ms *A 187*), retkarčiais atkreipdamas dėmesį ir į kitus du tuo pačiu laikotarpiu datuojamus rankraščius. Vienas iš jų (*Phil. gr. 144*) neišliko, kitame (Paryžiuje esančiame ms *Bibl. Nat. gr. 239*) buvo tik pirmas ir šeštas Tomo evangelijos skyriai. Trumpesnysis Tischendorfo parengtas teksto variantas (vadinamoji recenzija B), sudarytas tik iš vienuolikos skyrių, rėmėsi vienu XIV ar XV a. rankraščiu (*Cod. Sinaiticus gr. 453*). Rankraščių iki *Codex Sabaiticus* atradimo (graikiškųjų ir vertimų) apžvalga bei hipotetinė stema, įtraukiant ir 1927 m. A. Dellate atrastą svarbų Atėnų (*Bibl. Nat. gr. 355*) nuorašą (Stephen Gero, *op. cit.*, p. 48–55).

²⁰ Giuseppe Bonaccorsi, *Vangeli apocriphi*, Firenze: Libreria Editrice Fiorentina, 1948 (repr. 2005), p. 110–151.

²¹ Įdomu, kad paskutinis toks pageidavimas, *a major desideratum in the field*, pasirodė 2011 m., maždaug vienu metu su iš esmės nauju kritiniu leidimu (žr. žemiau): Bart D. Ehrman, Zlatko Pleše, *op. cit.*, p. 4.

²² *De infantia Iesu euangelium Thomae*, cura et studio Tony Burke, (ser. *Corpus Christianorum: Series Apocryphorum*, 17), Turnhout: Brepols, 2010.

to recenzijas (A, B, D ir S), o vertingiausiu nuorašu pripažino XI a. *Codex Sabaiticus* 259. Per gerą šimtmetį tarp Tischendorfo ir Burke'o leidimų buvo atliktas didelis tekstologinis darbas. XX a. pradžioje pasistūmėta itin reikšmingai. Severas J. Voicu 1998 m. nurodė, kad „originali teksto forma“ apėmė dabartinius 2–9, 11, 13–16 skyrelius – ji atkurta pirmiausia lyginant skirtingus vertimus, nors nebeiškilo graikiškoje rankraštinėje perdavoje. Maža to, veikiausiai IV a. pabaigoje buvę pakoreguoti 6.3, 9.1 ir 13.1 skyreliai²³. Šias išvadas iš esmės patvirtino ir Burke'o darbai. Naujo teksto parengimas iškėlė klausimus, vertus atskiro platesnio tyrimo. Nuo Antikos pabaigos ar ankstyvųjų Viduramžių paplitusi redakcija, vėliau išsivysusi mokslo tyrimuose ir tapusi mūsų laikų kultūrine savastimi, staiga neteko turėto kad ir nelabai tobulo, bet su išlygomis „originalaus“ teksto statuso. Viena vertus, ši tekstologinė revoliucija atribojo naujai atkurtą tekstą nuo įprastinio, antra vertus, savotiškai sustatė į vieną lentyną visas vėlesniuose apokrifuose randamas paskiras Jėzaus kūdikystės ir vaikystės istorijas, nepatekusias į dabar turimas TVE redakcijas. Burke'as, pripažindamas viso istorijų korpuso vertę, „liudijančio pastangas išrasti ir surinkti Jėzaus kaip vaiko istorijas“, gan ryžtingai pabrėžė, kad „būsimiesiems evangelijos tyrimams ateityje turi būti naudojamas tas visiškai kitas [naujasis] tekstas“²⁴.

Kiek kitokiai perspektyvai atstovauja naujo *Apokrifinių evangelijų* rinkinio leidėjai Barthas D. Ehrmanas ir Zlatko Pleše. Jie taip grindė savo pasirinkimą įtraukti Tischendorfo tekstą: „Ši 'originalios' teksto formos paieška vis dėlto nėra savaimė akivaizdus kelias tęsti apokrifo studijas, nes nėra pagrindo privilegijuoti ankstyviausias teksto formas vėlyvesnių atžvilgiu. Visos pasakojime randamos istorijos, kad ir kokioje versijoje jos pasitaikytų, yra apokrifinės ir visos gali prisidėti prie mūsų supratimo kaip skirtingi krikščionys pasakotojai skirtingais laikais ir vietose sekė istorijas apie jaunąjį Jėzų pirm jo patirties šventykloje, kai jam buvo dvylika metų. Įvairūs pasakotojai (ir autoriai) į naratyvą įtraukdavo vienus atsitikimus ir išmesdavo kitus; jie redaguodavo paveldėtas istorijas ir palikdavo jose savo žymę“²⁵. Kad ir kaip būtų, kiekvienas, susipažinęs su Naujojo Testamento tekstologija, gali pasakyti, kad nepaisant visų rekonstruojamų evangelinės žinios etapų, turimas kanoninių evangelijų tekstas neliudija buvusios rimtos re-

²³ Sever J. Voicu, *op. cit.*, p. 37.

²⁴ Tony Chartrand-Burke, „The Infancy Gospel of Thomas“, in: *The Non-Canonical Gospels*, edited by Paul Foster, London: T&T Clark, 2008, p. 131, 130.

²⁵ Bart D. Ehrman, Zlatko Pleše, *op. cit.*, p. 4–5.

dakcijų divergencijos. Maža to, rekonstruojamos daugiapakopės tradicijų ir redakcijų struktūros tiek skiriasi skirtingų biblistų veikaluose, kad neįmanoma įrodyti jas esant kuo nors daugiau, negu visiškai spekuliatyviomis hipotezėmis. Rimtas apokrifinių tekstų genezės tyrimas davė dar vieną Vakarų tekstologinei tradicijai sunkiai įveikiamą, bet vis labiau įsisąmoninamą atvejį, kai neįmanoma kalbėti apie „originalų“ arba „autentišką“ tekstą²⁶. *TVE* – itin raiškus pavyzdys, kai neįmanoma užčiuopti galimo originalo, nes esama gerai pagrįsto pagrindo manyti lygiagrečiai egzistavus ne vieną redakciją, o ir pačias redakcijas neturėjus fiksuoto pavidalo, maža to, veikiausiai interferavus su sakytine folklorizuota tradicija. Formų ir redakcijos istorijai vertikalčiai ir horizontalčiai suskaidžius Naujojo Testamento tekstą, imta kalbėti apie sunkumus vartojant „originalaus“ teksto sąvoką. Vietoj jo imta siūlyti „pirminio / atraminio / pradinio“ teksto konceptą²⁷. Jeigu, kaip minėta, NT problematika yra veikiau spekuliatyvi, paremta hipotetinėmis redakcijos versijomis, tai *TVE* atvejis laikytinas klasikiniu pavyzdžiu, kai net solidžiu rankraščių tyrimu pagrįsta teksto forma negali būti laikoma „originalia“. Ji tegali pretenduoti į pirminės (tam tikrų redakcijų atžvilgiu) ar atraminės (mūsų atžvilgiu) formos statusą, ir tai su išlyga: „remiantis mums prieinamais duomenimis“.

TEOLOGINIS TOMO VAIKYSTĖS EVANGELIJOS AKIRATIS

Paprastai sakoma, kad Sirijos Antiochija arba Mažoji Azija labiausiai tikėtinos *TVE* parašymo vietos – už Antiochiją esą liudija ir išskirtinis Evangelijos pagal Luką naudojimas (jau pirminiame tekste), ir būtent Antiochijoje Jonas Auksaburnis mini Jėzaus *παλιδικά* istorijas²⁸. Šie argumentai nėra tokie jau svarūs. Evangelija pagal Luką veikiausiai naudojama ne dėl bendros kilmės vietos, o dėl „naudingos“ informacijos, kuri čia pat perdirbama. Evangelija pagal Luką *TVE* „pradinio“ teksto radimosi metu (II a. viduryje?) neabejotinai buvo žinoma plačiau, negu vien tik Antiochijoje ar net Mažonoje Azijoje (pavyzdžiui, Romoje II a. vidurys). Tai, kad tik Jonas Auksaburnis vieną kartą galimai mini *TVE* būdamas dvasininku Antiochijoje, nėra sta-

²⁶ Plačiau apie problematiką ir dabartinę tyrimų padėtį žr. Michael G. Sargent, „Manuscript textuality“, in: *The Cambridge Companion to Textual Scholarship*, edited by Neil Fraistat, Julia Flanders, Cambridge University Press, 2013, p. 228–230.

²⁷ Eldon Jay Epp, „In the Beginning was the New Testament, but which Text? A Consideration of ‘Ausgangstext’ and ‘Initial Text’“, in: *Texts and Traditions*, p. 35–70.

²⁸ *De infantia Iesu euangelium Thomae*, p. 212.

tistiškai reikšmingas argumentas. Nei jo korpuse, nei kitų autorių raštuose papildomų TVE sąsajų su Antiochija nerandame. Tad tenka susilaikyti nuo veikalo susiejimo su kokia nors konkrečia senojo pasaulio vieta ar teritorija, todėl ir jos teologinė kryptis nesietina su konkrečiomis geografiškai apibrėžtomis mokyklomis ar tendencijomis. Mums čia labiau rūpės Naujajam Testamentui alternatyvios teologinės idėjos ar radikali jų plėtotė.

Tyrinėtojai dar neseniai TVE laikė tiesiog rinkiniu paikų istorijų apie groteskišką *l'enfant terrible*, „viena stipriausių kada nors išgalvotų karikatūrų“²⁹. Teologinis jos turinys ilgą laiką neatrodė labai aktualus, svarbūs buvo nebent pasvarstymai apie teksto santykį su to meto ortodoksija. Daug idėmesnis žvilgsnis irgi nebūtinai išryškina teologinį teksto matmenį: antai Reidaras Aasgaardas netgi mano, kad vaikai yra pagrindinė tikslinė grupė (*main target group*), TVE esanti pirma krikščioniška vaikų knyga³⁰. Vargu ar iš vaikiškos knygos (tiesa, hipotezė nesulaukė didelio palaikymo) galima būtų tikėtis artikuliuotos teologinės žinios. Naujosios prieigos nereikalauja iš TVE – kaip ir kitų apokrifų – sistemiškos ir nuosekliai reflektuotos teologijos vizijos. Svarbu ne tik tai, kad tokios nerandame daugelyje ankstyvosios krikščionybės tekstų iki apologetų. Klemenso Romiečio laiškas ar Ignoto Antiochiečio laiškas liudija intensyvų teologinį procesą Didžiojoje Bažnyčioje po Naujojo Testamento knygų radimosi. Gnostinė literatūra, tiek atitinkanti apokrifinius žanrus, tiek į juos netelpanti, daugeliu atvejų yra specifinis bendruomenėse besiplėtojantis paralelinis vyksmas arba atsakas į Naujajį Testamentą ir vėlesnį teologinį procesą. Tuo tarpu naraciniai dokumentai, nesusieti su konkrečia bendruomenine aplinka ar teologine mokykla, nelengvai interpretuojami tradiciniais „dogmų istorijos“ metodais – čia vėl susiduriame su institucinės plėtotės ir parainstitucinės raidos priešprieša. Ypač svarbus iššūkis tyrėjui – TVE tekstologinis nevientisumas, jau aptartas ankstesniame skyrelyje. Skirtingo laikotarpio ir skirtingos kilmės pasakojimai gali kirstis tarpusavyje arba visiškai išsiskirti. Net tame pačiame pasakojime keli redakciniai sluoksniai ir medžiagos heterogeniškumas neleidžia tikėtis koherentiškos teologinės vizijos. Ką ir kalbėti apie skirtingas teksto redakcijas. Antai Tischendorfo A recenzijos pasakojimas apie tai, kaip Jėzus pabaidė pažeidžiant Įstatymą šabo dieną nulipdytus žvirblius, užbaigiamas taip: „Tai pamatę, žydai didžiai nustebo. Nuėję jie papasakojo

²⁹ Ernestas Renanas (1879), cit. iš: Lucie Paulissen, „Jésus enfant divin: processus de reconnaissance dans l'Évangile de l'Enfance selon Thomas“, in: *Revue de Philosophie Ancienne*, Bruxelles, 2004, t. 22, p. 20.

³⁰ Reidar Aasgaard, *op. cit.*, p. 192, 213.

savo vadovams (τοῖς πρώτοις) tai, ką regėjo Jėzų padarius“ (*TVE* 2.5). Tuo tarpu *Codex Sabaiticus*, laikomas artimu atraminiam tekstui, pateikia kitokį skaitymą: „Tai matydamas fariziejus nustebo ir pranešė tai visiems savo draugams (τοῖς φίλοις)“, galiausiai lotyniškasis vertimas dar kitoks: „Jie tai matydami nuėjo, skelbdami ženklus, kuriuos atliko Jėzus“. Kiekvienas šių tekstų išsako kitokį santykį su judaizmu, kurio nuostatus dėl šabo poilsio vaikas Jėzus pažeidė. Ankstesnioji versija mini sinoptinių evangelijų personažą „fariziejų“, o jo žinia yra pranešama draugams, t. y. sklinda horizontaliai, ko gero, net didindama Jėzaus šlovę (plg. lotyniškąją versiją). Tuo tarpu recenzijoje A minimi „žydai“ (Evangelijos pagal Joną sąvoka), perteikiančys žinią apie įvykį „vadovams“, t. y. į viršų, į galios sferą, iš kurios reikia tikėtis reakcijos. Taip kuriama versija, kad Jėzaus neklusnumas įstatymui, bet ir jo stebuklinga galia buvo žinoma tautos vadovams nuo pat pradžių. Šio, pirmojo, epizodo genezė patvirtina, kad ankstyvosios Bažnyčios anti-judaizmas stiprėjo laikui bėgant, tačiau be preciziškos viso *TVE* teksto (ir jo sluoksnių) analizės negalima atsakyti į klausimą apie antijudaizmo teologinę interpretaciją. Galimas ir *TVE* sinchroninis skaitymas, paskiras istorijas interpretuojant kaip užbaigtus vienetus, o vėliau – visumos dalis, ir sinchroninio matmens derinimas su diachronija. Toliau mėginsime rekonstruoti kelias *TVE* teologines temas, tiek taip, kaip jos atrodo recenzijoje A, tiek jų galimai ankstyvesnį pavidalą, randamą *Codex Sabaiticus*.

Pasaulio kūrėjas – žaidžiantis Dievas. *TVE* prasideda pasakojimu apie žaidžiantį Jėzų. Žodis „žaisti“ trumpoje istorijoje pasikartoja bent tris kartus – penkiametis žaidžia su kitais vaikais, žaisdamas jis sulaužo šabo įsakymą, draudžiantį dirbti. Galiausiai Jėzus, vaikiškai suplojęs delnais ir taip pabaidęs molinius žvirblius, sugėdina savo kaltintojus. Žaidžiantis Jėzus veikale tiesiogiai minimas dar bent kartą (*TVE* 9).

Religijų istorijos kontekste toks vaizdinys nėra labai netikėtas. Dievybė žaidžiančio ar išdykaujančio vaiko pavidalu iškyla daugelyje mitų – gana paminėti egiptietiškus dievus, pirmiausia pirštą čiulpiantį Harpokratą, graikų Dionisą, Hermį, indiškąjį Krišną. Pastarieji du – itin išpūdingi personažai. Anot homerinio himno Hermiui, „Vos tik ištrūko jisai iš dieviškų motinos įsčių, / Savo šventam lopšy visai neilgai užsibuvo“. Mat „[glimė jisai beauštant, lyra vidurdienį grojo, / o vakare nuvarė karves taiklaus Apolono“ (*Hymn. Hom.* 4.20–21; 17–18, vertė Audronė Kairienė). Indijos mitologijoje ne menčiau išplėtotą Krišnos galios ir išdaigų tema: „Dar vienerių metų nesulaukęs Krišna parodė savo dieviškas galias – pirmiausia – nužudydamas

žmogėdrą Pūtana, [...] galiausiai viesulo demoną Trinavartą [...]. Vaikystę Krišna leido krėsdamas išdaigas, mėgstamiausi jo užsiėmimai – įsibrauti į piemenaičių namus ir iš jų vaginėti grietinę, rūgpienį ir sviestą, išvartyti pieno puodynes³¹. Nėra jokios būtinybės mitologijų panašumus aiškinti skolinimusi ar įtakomis, vaiko vaizdinys yra daug įvairesnis ir labiau paplitęs, negu būtų galima paaiškinti paprastu skolinimusi. Galima kritiškai žvelgti į religijos fenomenologijos ar gelminės psichologijos siūlomą dieviškojo vaiko vaizdinio analizę, tačiau reikia pripažinti, kad ji pakankamai įtikinamai parodė, jog šis vaizdinys nėra redukuojamas į istoriškai susiklosčiusį turinį³². Tam tikros „žaidimo“ fenomeno prasmės nurodo į dievybės prigimtį, jos atsajumą nuo pasaulio. Žaidimas nėra suvokiamas suaugusiųjų pasauliui, net paprastas žaidžiantis vaikas nenuspėjamas ir bent savo vaizduotėje yra visagalis. Dieviškojo vaiko žaidimas nurodo į dievybės laisvę nuo paties sukurtojo pasaulio dėsnių, neribotą galią kurti naujas tikroves. Mažai žaidimas, kaip viso dėmesio reikalaujanti alternatyvi tikrovė, ima ženklinti dievybės „transcendentinį neįsitraukimą į pasaulio vyksmą“³³. Tad žaidimas kaip dieviškojo vaiko praktika esmiškai atskiria dieviškąjį pasaulį, kaip visiškai savaveiksmę, žmogiškiems dėsniams nepavaldžią ir marijų pažinimui neprieinamą erdvę nuo žmonių pasaulio, iš kurio perspektyvos dieviškieji veiksmai atrodo iracionalūs ir grėsmingi. Herakleitas galingu įvaizdžiu – „vaikas vaikaujantis“ (52 DK; 61 Adomėnas) – apibendrina pasaulį valdančio principo veiklą.

Kad ir kokios išpūdingos būtų religijos istorijos paralelės, TVE žaidžiantis Jėzus vis dėlto ganėtinai skiriasi nuo kitų religijų personažų. Pirmiausia krenta į akis, kad Jėzus, kitaip negu Krišna ar Hermis, neišdaigauja tiesiogine prasme – nesigriebia kad ir juokingų suktybių ar vagiliavimo. Senajame Testamente žaidimas yra šis tas daugiau negu „dalyvavimas atsipalaidavusioje ir guvioje veikloje“. Šaknies *παίζ-* vediniai Septuagintoje vartojami ir „išjuokimo“ ar „paniekiamo veiksmo“ prasme. Žaidžiantis Viešpats tuo būdu rodo savo nesulyginamą galią visų gaivalų atžvilgiu.

³¹ Valdas Jaskūnas, „Džajadevos *Gytagovinda* Indijos kultūroje ir Vakaruose“, in: Džajadeva, *Gytagovinda*, iš sanskrito kalbos vertė Valdas Jaskūnas, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, p. 17.

³² Carl Gustav Jung, Karl Kerényi, *Das göttliche Kind: Eine Einführung in das Wesen der Mythologie*, Ostfildern: Patmos Verlag, 2013 (vienas paskutinių leidimų); pgl. Carl Gustav Jung, *Archetipai ir kolektyvinė pasąmonė*, iš vokiečių kalbos vertė Austėja Merkevičiūtė, Vilnius: Margi raštai, 2015, p. 177–211.

³³ Valdas Jaskūnas, *op. cit.*, p. 18.

Mitinius vandenį įkūnijantis Slibinas Dievo pasidirbtas tam, kad būtų kuo žaisti (ἔπλασας ἐμπαίζειν αὐτῶ; *Ps* 103, 26 LXX); panašiai ir Begemotas yra atiduotas kaip žaislas angelams (τοῦτ' ἔστιν ἀρχὴ πλάσματος κυρίου πεπονημένον ἐγκαταπαίζεσθαι ὑπὸ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ, *Jb* 40, 19; 41, 25 LXX). Šiame žaidime Izraelio Dievas iškyla kaip suverenus visatos valdovas, kuriam, kitaip negu Krišnai, nereikia pastangų įveikti priešus. Ši dieviška galia atsispindi ir pasakojime apie Jėzaus žaidimą – jis du dalykus „įvykdo vien žodžiu“, panašiai kaip ir pasaulio Kūrėjas (plg.: ὁ ποιήσας τὰ πάντα ἐν λόγῳ σου, *Išm* 9, 1). Vaikas vandenį padaro „švarius“, taigi skaidrius, nesudrumstus ir, neabejotinai, tyrus rituališkai. Kitas stebuklas – gyvybės suteikimas molio paukšteliams. Visas pasakojimas prisodrintas subtilių aliuzijų į Pradžios knygos graikišką leksiką, neįvardijant paties biblinio pasakojimo:

Būdamas penkerių metų šitas vaikas Jėzus žaidė ties upės brasta; ir suvarė (συνήγαγεν) jis tekančius vandenį į duobes, ir beregint padarė juos švarius; ir šį paliepimą jis įvykdė vien tik žodžiu (λόγῳ). Tada, padirbinęs (ποίησας) minkštą molį, iš jo nulipdė (ἔπλασεν) dvylika žvirblių. Buvo šabas, kai jis tai padarė. Kartu su juo žaidė ir daug kitų vaikų. Kažkoks žydas, pamatęs, ką žaisdamas Jėzus darė per šabą, tuojau pat nuėjo ir pranešė jo tėvui Juozapui: „Pažiūrėk, tavo vaikas yra prie upelio. Paėmęs molio, jis nulipdė dvylika paukščių; jis pažeidė šabą!“ Nuėjęs į vietą ir pamatęs, ką Jėzus padarė, Juozapas sušuko: „Kodėl per šabą darai tai, ką draudžiama daryti?“ Tačiau Jėzus suplojo rankomis ir tarė (καὶ εἶπεν) žvirbliams: „Skriskit šalin!“ Žvirbliai ištiesė sparnus ir čirkšdami pakilo į orą. (*TVE* 2.1–4; plg. *Pr* 1, 1.9; 1, 20; 2, 19)

Kai Tischendorfo recenzijoje B ir *Sabaiticus* prie kreipimosi į žvirblius dar priduriama „gyvieji“ (ζῶντες), sąsaja su Septuagintos kūrimo aprašu dar sustiprėja³⁴.

Pirmu žvilgsniu Jėzus šiame pasakojime sulyginamas su Dievu Kūrėju, gal net su juo sutapatinamas. Tai prieštarautų Naujajam Testamentui ir jau susiklosčiusiai *Logo* kristologijai. Tačiau iš tikro Jėzus čia užsiima imitacine veikla, kaip ir dera žaidžiančiajam. Jis vaikišku, sumažintu ir net jaukiai komišku (vandens suvaymas į duobutes) būdu atkartoja tai, ką laikų pradžioje padarė jo Tėvas. Šis atkartojimas, sekimas Tėvu įgauna naują prasmę diskusijos su gnosticizmu kontekste. Gnostikai paprastai kalba apie absoliutų pradą, visiškai transcendentinę šiam pasauliui, tas pradą ir esąs Kristaus Tėvas. Tuo tarpu materialaus pasaulio Kūrėjas, Senajame Testa-

³⁴ Stephen Gero, *op. cit.*, p. 65 atkreipia dėmesį, kad, remiantis kai kuriais nuorašais, galimas ir kitoks šios vietos supratimas – epitetas „gyvasis“ taikomas Jėzui.

mente minimas Demiurgas, esąs žemesnioji dievybė, kai kada vaizduojama kaip pavydi ir įkalinanti žmones nežinojime. Jėzus TVE pasakojime žaisdamas nejučia atsiskleidžia kaip su savo Tėvu nuo amžių buvęs Sūnus, tam tikru būdu dalyvavęs sukuriant pasaulį. Jis patvirtina Senojo Testamento Dievo ir savo Tėvo tapatumą, būtent šio tapatumo dėka jis ir gali būti šabo Viešpats, koku jį vaizduoja evangelijos.

Grėsminga Šventybės artuma: pagoniškas ar krikščioniškas santykis?
Vienas labiausiai šokiruojančių TVE pasakojimų yra istorija apie vaiką, užkliudžiusį Jėzų:

Kitą kartą Jėzus vėl ėjo per kaimą, kai prie jo pribėgęs vaikas užkliudė jo petį. Supykęs Jėzus pasakė jam: „Tu nepasieksi savo kelio pabaigos.“ Vaikas beregint pargriuvo ant žemės ir mirė. Pamatę, kas atsitiko, kažkurie iš jų paklausė: „Kur buvo pagimdytas šitas vaikas, kad kiekvienas jo žodis išsipildo?“ Mirusiojo tėvai atėjo pas Juozapą ir kaltino jį, sakydami: „Turėdamas tokį vaiką, negali su mumis gyventi kaime; arba išmokyk jį laiminti, o ne keikti, nes jis žudo mūsų vaikus.“ (TVE 4)

Būtent tokia Jėzaus vaizduosena skatino radikalius apibendrinimus apie TVE atvirai pagonišką, priešingą krikščioniškai dievybės sampratą³⁵. Paskutiniu metu tyrinėtojų gerai suvokta, kad toks supaprastinimas tik užgožia veikalo žinią.

Į pasakojimą galima pažvelgti keliais aspektais. Pirmiausia religijotyriiniu. Buvimas šventybės akivaizdoje ne tik kelia baugulį, žmogaus širdį perskverbiantį „baimę ir drebėjimu“ – su šventybe neapdairiai susidūręs žmogus gali prarasti gyvastį. Tai universali religinė patirtis, žinoma ir Senajame Testamente. Samuelio antrojoje knygoje pasakojama Sandoros skrynios pergabenimo istorija meta šviesą ir į pasakojimus apie netikėtą pražūtį nešantį vaikėlį Jėzų: „Tada Dovydas ir visi su juo buvusieji žmonės leidosi į kelionę į Baale-Judą pargabenti iš ten Dievo Skrynios, kuri vadinama Galybių VIEŠPATIES, sėdinčio soste ant kerubų, vardu. Jie užkėlė Dievo Skryniją ant naujo vežimo ir vežė ją iš Abinadabo namų, esančių ant kalvos. Abinadabo sūnūs Uza ir Ahjo varė naująjį vežimą su Dievo Skrynija. [...] Atėjęs prie Nakono klojimo, Uza ištiesė ranką į Dievo Skryniją, norėdamas ją prilaikyti, nes jaučiai buvo sujudę. VIEŠPATS supyko ant Uzos. Dievas parbloškė jį ten dėl to, kad jis palietė ranka Skryniją, ir jis numirė ten šalia Skrynios“ (2 Sam 2, 2–7). Jėzus apokrifo autoriui yra net daugiau, negu San-

³⁵ Plg. „Introduzione“, in: Giuseppe Bonaccorsi, *op. cit.*, p. xxiii.

doros skrynia, baisi Galybių Dievo prezencija jame prasiverždama nemotyvuotai ir neadekvačiai patvirtina, kad tarp Dievo ir žmogaus nėra jokios proporcijos ar izomorfijos. Tiesa, atrodo, kad čia ignoruojamas tradicinis Bažnyčios mokymas, jog Įsikūnijimu Dievas ateina pas žmones kaip vienas iš jų, kad Kristuje nepakeliamas Dievo spindesys tampa, anot liturginės metaforos, vakare šviesa, į kurią žmogus gali žvelgti, nebijodamas, jog apaks. Jėzus *TVE* pasakojime iš tikro atrodo artimesnis Dzeusui, savo apsiareiškimu sudeginusiam numylėtinei Semelei, negu kanoniniam Atpirkėjui. Tačiau tekstologinės problemos ties šia vieta verčia susilaikyti nuo galutinės interpretacijos – penktame skyrelyje esantis Jėzaus paaiškinimas, ką ir kodėl jis padarė, nesuprantamas recenzijoje A ir *Codex Sabaiticus*, labai įvairuoja ir ne ką aiškesnis vertimuose. Tačiau pasakojimo pabaiga situacijai suteikia naujo atspalvį. Kai Jėzus dar ir apakina jį kaltinančius žmones, Juozapas paprasčiausiai griebia vaiką už ausies ir stipriai užsuka. Toks paprastas ir natūralus (tiesa, politinio korektiškumo epochoje smerktinas) veiksmas sulaukia gan nuosaikios reakcijos: „Vaikas supyko ir pasakė jam: „Tau pakanka ieškoti ir nerasti. Pasielgei labai neišmintingai. Ar nežinai, kad esu tavo? Ne-liūdink manęs“ (*TVE* 5.3). Rankraščiai ir vertimai čia vėl nesutaria, tačiau aišku, kad nors ir nepatenkintas, Jėzus pripažįsta savo pavaldumą Juozapui. Šiuolaikinių skaitytojų turėtų šokiruoti toks komizmo ir savotiškos teologinės patetikos derinys, tačiau beveik neturime būdo nustatyti, kaip jis buvo suvokiamas savo metu. Kiti Jėzaus pykčio proveržiai labiau motyvuoti, tačiau ne ką mažiau drastiški. Tiesa, skaitytojui, ką nors žinančiam apie Senojo Testamento pranašus, jie vargu ar labai rėžė akį. Gerai žinoma istorija apie tai, kaip pranašas Eliziejus prakeikė vaikus vien už tai, kad pastarieji jį erzino dėl plikės – kaip mat atbėgę lokiai juos sudraskė (*2 Kar 2, 23–24*)³⁶. Jėzaus prakeikimai dailiai įsirikiuoja tokių folklorizuotų pasakojimų eilėn, tačiau kultūrinėje to meto skaitytojų perspektyvoje jie įgauna savitą teologinę iškalbą. Krikščionių Viešpats skiriasi nuo skaitytojams žinomų magų ir kerėtojų tiesiogine, daiktiškai neįtarpinta ir nuo pagalbinių jėgų nepriklausoma, galybe. „Jėzus nesišaukia Dievo idant įvykdytų prakeikimą; jis yra vienintelis veikėjas; [...] vietoje paprastų, atvirų vaiko Jėzaus paliepimų, maginiuose papirusuose mes randame formulių įvairovę, nuo vardų sąrašų

³⁶ Dietmar Neufeld, „Mocking Boys, Baldness, and Bears: Elisha’s Deadly Honour (2 Kings 2.23–24)“, in: *Not Sparing the Child: Human Sacrifice in the Ancient World and Beyond: Studies in Honor of Professor Paul G. Mosca*, edited by Daphna Arbel, Paul C. Burns, J. R. C. Cousland, Richard Menkis, Dietmar Neufeld, London et al.: Bloomsbury, 2015, p. 114–130.

iki sudėtingų ritualų, reikalaujančių įvairių maginių reikmenų.³⁷ Ši perskyra dar labiau išryškėja, kai Jėzus atskleidžia savo misiją:

Žydams guodžiant [mokytoją] Zachieją, vaikas garsiai nusijuokė ir tarė: „Tegul dabar veda vaisius tai, kas tavo ir tegul praregi tie, kurie širdyje yra akli. Aš atėjau iš aukštybių, kad juos prakeikčiau ir pakviesčiau prie dalykų, esančių aukščiau, kaip patvarkė tasai, kuris mane dėl jūsų atsiuntė.“ (TVE 8.1)

O tada, „vos tik vaikas baigė kalbėti, visi, kurie kentėjo nuo jo prakeiksmo, bergėdami išgijo“ (TVE 8.2). Tiesa, visas ilgas mokytojo epizodas, kurio kontekste tai įvyksta, tekstologiškai yra itin komplikotas, tačiau pagrindinės recenzijos sutaria būtent dėl šios optimistinės baigties. Atrodo, kad Juozapas, užsukdamas pikčiurnai vaikui ausį, išprovokavo šį atskleisti savo kilmę ir užduotį, o tai iš esmės pakeitė visą situaciją. Jėzus pasirodo galįs atšaukti savo prakeiksmo padarinius ir padaryti tai be jokių maginių ir net apskritai išorinių veiksmų. Nesunku padaryti išvadą, kad Jėzaus prakeikimai, kadangi yra atšaukiami, turi didaktinį pobūdį, jie esą „skirti galiausiai ugdyti, negu vien bausti“³⁸. Tačiau mums regisi, kad toks požiūris kiek supaprastina reikalą – tikroji pokyčio priežastis yra Jėzaus atsiskleidimas pasauliui. Tiesa, jo misija dar nėra iki galo suvokiama, tačiau svarbiausia, kad vaikas ima elgtis kaip galima tikėtis iš įsikūnijusio Atpirkėjo. Iš karto po savo misijos deklaravimo Jėzus ima veikti „pozityviai“ – tolesniuose 9 ir 11 (redakcijoje A ir 10) skyreliuose vaikas prikelia nuo stogo nukritusį berniuką (9), prikelia ir pagydo koją persikirtusį jaunuolį (10), klusniai parneša namo vandens, vietoj sudužusio ąsočio jo stebuklingai pripylęs į apsiaustą (11).

Toks situacijos virsmas paskatino vieną naujausių teorijų, teigiančių, kad TVE iš esmės yra pasakojimas apie Jėzaus charakterio raidą³⁹. Burke'as atkreipia dėmesį, kad vėlesnės redakcijos rodo polinkį „prijaukinti TVE Jėzų“⁴⁰. Anot šios teorijos, „bent jau išplėstinėje teksto formoje norima vaizduoti Jėzų kaip patiriantį vystymosi procesą, kai jis ima naudoti savo galias

³⁷ Daniel Eastman, „Cursing in the Infancy Gospel of Thomas“, in: *Vigiliae Christianae*, Leiden, 2015, t. 69, p. 198.

³⁸ *Ibid.*, p. 191–192.

³⁹ Svarbesni darbai šia tema: Paul Foster, „The Education of Jesus in the Infancy Gospel of Thomas“, p. 327–347; Michael R. Whinton, „The Moral Character Development of the Boy Jesus in the Infancy Gospel of Thomas“, in: *Journal for the Study of the New Testament*, Los Angeles et al., 2015, t. 38 (2), p. 219–240; J. R. C. Cousland, „Deus Necans: Jesus in the Infancy Gospel of Thomas“, in: *Not Sparing the Child*, p. 165–189.

⁴⁰ *De infantia Iesu euangelium Thomae*, p. 216.

brandesniu ir atsakingesniu būdu“⁴¹. Jėzus atitaiso savo pykčio padarinius ir prisitaiko prie socialinių normų, paprasto žmogiško gyvenimo: „jis mokosi kaip nukreipti savo galią ir prisitaikyti prie žmogiškojo silpnumo. [...] Svarbiausia, jis rodo augančią pagarbą žmogaus gyvybei. [...] tai procesas, kai Jėzus kaip Dievas tampa žmogiškas“⁴². Pagoniškas dievybės supratimas, atsispindintis „ankstyvajame“ Jėzaus paveiksle, pamažu keičiamas, parodant, kad galia yra antrinė atjautos ir meilės atžvilgiu; skaitytojas taip parengiamas suaugusio Jėzaus būdui, vaizduojamam kanoninėse evangelijose. Ši taikli Jėzaus charakterio „socializacijos“ teorija parodo skirtumą tarp TVE dieviškojo vaiko ir pagonių dievų, tačiau tai tik viena reikalo pusė. Jėzus ir toliau tebėra baidomas ir pavojingas. Jis prakeiksmu vėl nugalabija per galvą sudavusį antrą mokytoją (14). Situaciją pataiso ne Jėzaus pasikeitimas, o tai, kad naujas mokytojas išpažįsta jį esant sklidiną „didžios malonės ir išminties“ (TVE 15.3). Būtent dėl šio išpažinimo atgailinamas ir anas mokytojas. Tikslusis požiūris būtų ne tas, kad vystosi vaiko Jėzaus būdas, bet kad jo veiksmų keliamas nuostabos ir baimės jausmas paakina vystyti jo darbų („ženklų“) liudytojus – po atsiskleidimo (8.1) prasidėjęs Jėzaus nepaprastos prigimties atpažinimas ir pripažinimas pamažu bręsta ir sulaukia ne prakeikimo, o palaimos⁴³.

„Stengiausi rasti mokinį, o paaiškėjo, kad turiu mokytoją.“ Visažinystė buvo įprastas ne tik hebrajų Dievo, bet ir graikų dievų atributas. Kartu tai buvo ir kebli filosofinė ar teologinė problema. Vien negalimumas suderinti tradicinį dievų (kad ir Dzeuso) vaizdinį su jų visažinyste reikalavo radikalių sprendimų, keičiančių visą hesiodinę teologiją (plg. Xenoph. B24 DK). Ne mažiau sudėtingas tam tikra prasme atvirkštinis klausimas, koks yra žmogumi tapusio Dievo žinojimas. TVE užgriebta problema pasirodė aktuali ir vėlesnei teologijai. Įvairių epochų ir mokyklų teologai Evangelijų liudijimus apie Jėzaus augimą išmintimi (plg. Lk 2, 52) ir jo ribotą pažinimą mėgino interpretuoti taip, kad jie neprieštarautų Vakarų metafizikoje dominuojančiai dieviškumo sampratai. Kurdami sudėtingas teorijas apie Įsikūnijusio Logo dieviškos visažinystės ir žmogiškojo pažinimo ribotumo santykį, daugelis jų pripažino Jėzų galėjus įgyti naujo patirtinio žinojimo,

⁴¹ Paul Foster, *op. cit.*, p. 347, plg. p. 336–337.

⁴² J. R. C. Cousland, *op. cit.*, p. 184.

⁴³ Vienas iš pagrindinių šią tezę plėtojančių darbų: Lucie Paulissen, „Jésus enfant divin“, p. 17–28.

tačiau, kaip ir TVE autorius, neigė galimybę, kad jis ko nors buvo išmokęs iš žmonių, mat „kaip prakilniau yra būti mokomam Dievo negu žmonių, taip prakilniau gauti žinojimą iš juslinių [Dievo] kūrinų, negu iš žmonių mokslo“ (S. Th. III, q. 12, a. 3 ad 2⁴⁴).

Kanoninėse evangelijose Jėzus, kiaurai matantis žmogaus širdį, vis dėlto nevaizduojamas visažiniu. TVE šis klausimas įgauna paradoksalų pavidalą. TVE Jėzaus nežinojimas veikia laikomas savotiška iliuzija – žmogiškoji prigimtis tik užmaskuoja dievišką visažinystę: antai Lukas mini Jėzų augus išmintimi ir malone (Lk 2, 40b; 2, 52), tuo tarpu trečio epizodo mokytojas tiesiog konstatuoja, kad Jėzus yra „sklidinas didžios malonės ir išminties“ (15.3). Vis dėlto būtent mokymosi epizodai sudaro teksto branduolį – jie išsiskiria centre vieta, ilgiu, o kartu paimti sudaro net 47 procentus visos evangelijos⁴⁵.

Visi bandymai mokyti berniuką žlunga. Jis pasirodo ne tik mokąs abėcėlę, bet ir žinąs slaptą hebrajiškų raidžių prasmę⁴⁶. Mįslingas fragmentas apie pirmųjų hebrajų raidyno ženklų *alef* ir *bet* prasmę primena sunkiai datuojamas kabalistines diskusijas (be kita ko, rabinistinėje tradicijoje atkreipiamas dėmesys, kad nors Biblija pradedama raide *bet* (*berešit* – „pradžioje“), pirma raidė yra *alef*, kuria prasideda Dešimt Dievo įsakymų (*anochi* – „Aš esu [Viešpats, tavo Dievas]“). Tyrimai parodė, kad, nepaisant teksto atmainų įvairiose recenzijose, turtinga rašymo terminologija vartojama tiksliai ir išsamiai⁴⁷. Bent šis pasakojimas, ypač jo galutinė redakcija, turėtų būti pri skirtas formalų išsilavinimą turinčiam asmeniui.

Pasakojimai apie mokytoją ir mokinį Jėzų turi savitą dinamiką – pirmajame raidės mokytojo išvardijamos, antrajame užrašomas visas raidy-

⁴⁴ Ad secundum dicendum quod ille qui addiscit ab homine non accipit immediate scientiam a speciebus intelligibilibus quae sunt in mente ipsius, sed mediantibus sensibilibus vocibus, tanquam signis intellectualium conceptionum. Sicut autem voces ab homine formatae sunt signa intellectualis scientiae ipsius, ita creaturae a Deo conditae sunt signa sapientiae eius, unde Eccli. I dicitur quod *Deus effudit sapientiam suam super omnia opera sua*. Sicut igitur dignius est doceri a Deo quam ab homine, ita dignius est accipere scientiam per sensibiles creaturas quam per hominis doctrinam.

⁴⁵ Skaičiuota remiantis Lucie Paulissen, „Jésus à l'école: L'enseignement dans l'Évangile de l'Enfance selon Thomas“, in: *Apocrypha*, Turnhout, 2003, t. 14, p. 173.

⁴⁶ Vargu ar nuoroda į hebrajų kalbos abėcėlę tėra literatūrinė priemonė suteikti tekstui palestinietišką „istorinį koloritą“, kaip mano Paul Foster, *op. cit.*, p. 340. Labai galimas dalykas, kad pirminis šio labai seno pasakojimo variantas kilo semitinėje aplinkoje.

⁴⁷ Lucie Paulissen, *op. cit.*

nas, trečiajame – Jėzaus aiškinama visa knyga (15.2)⁴⁸. Ši dinamika parengia baigiamajam skyreliui, perinterpretuojančiam Luko evangelijos sceną (*Lk* 2, 41–52). Dvylikametis Jėzus atsiduria šventykloje ir kalba kaip prityręs Įstatymo mokytojas. Visas Jėzaus vaikystės darbų aprašymas baigiamas netikėtu motyvu: „Jėzus atsistojo ir nusekė paskui savo motiną, ir buvo jis klusnus savo tėvams“. Autorius pats galiausiai paklūsta kanoniniam tekstui ir priduria: „Jėzus augo išmintimi, metais ir malone“ (*TVE* 19.5).

PABAIGAI

Ši glausta *Tomo vaikystės evangelijos* teologinio akiračio peržvalga atskleidžia keletą svarbių apokrifinių tekstų ypatybių ir tyrimo krypčių. Veikale plėtojamos temos, mažai paliestos kanoniniuose naratyvuose: Jėzaus šventybiškumo, visažinystės, jo charakterio ir galių, galiausiai net tam tikro ezoterinio žinojimo galimybės. Redakcijų įvairovė reikalautų detalaus ir nuoseklaus kiekvienos paskiros redakcijos tyrimo. Tekstologinės problemos dažnai neleidžia padaryti galutinių išvadų, tačiau bendra epizodo ar viso veikalo (redakcijos) teologinė tendencija gali būti nusakoma palygint patikimai, remiantis teksto visuma. Galiausiai kiekvieno epizodo redakcinė istorija, savotiška jo archeologija, leistų pamatyti jo konceptualinę raidą, galbūt net atvedančią prie paties epizodo užuomazgos. Ir toliau perspektyvus lieka klausimas, kiek ir kaip apokrifinis *TVE* tekstas, taip pat numanomas jo autorių ir redaktorių intencijos siejasi su kanoninių evangelijų pasauliu – jų naratyvais, juose implikuojama teologija, tekstų funkcionavimu bendruomenėje.

TVE kaip kanonui nepriklausantis apokrifinio pobūdžio tekstas leidžia išryškinti instituciškai nekontroliuojamo, tačiau plačiai funkcionuojančio krikščionių bendruomenėje, savitumą ir raidą. Tekstinis nepastovumas, vieno „tikrojo“ varianto nebuvimas, šių aplinkybių sąlygotas teologinės žinios variabilumas skirtingose redakcijose ir net tos pačios redakcijos rėmuose yra iššūkis ne tik krikščioniškosios literatūros ar minties istorijai, bet ir tekstologijai bei šaltiniotyrai. Nors šis iššūkis mūsų tyrime tiesiogiai ntematizuotas, tačiau iškyla tarp jo galutinių rezultatų.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 167–168.

THE INFANCY GOSPEL OF THOMAS: A TEXT OF EARLY
CHRISTIANITY BEYOND THE REACH OF INSTITUTIONAL
CONTROL

Vytautas Ališauskas

Summary

The stories of the childhood of Jesus was known already in the 2nd century in various milieu of Christians – both in the Great Church (representing apostolic orthodoxy) and in gnostic groups. Their variability testifies that this history most likely existed also in the oral, perhaps even folklorized, tradition and in many-sided records, appropriately edited according to the aims of the inscriber. The anonymity of the 2nd–4th century source (sources), confirmed sufficiently also by its non-institutional and radically marginal nature, when to strengthen the legitimacy and reliability for a long time one does not even need a link with authoritative authorship.

A concise review of the theological themes of *The Infancy Gospel of Thomas* discloses several important features of the apocryphal texts and the directions of the investigation. The themes developed in the work, are little touched in the canonical narratives: the possibilities of the festivity, the omniscience of Jesus, his character and powers, lastly even the possibilities of a certain esoteric knowledge. The diversity of the wordings would demand a detailed and consistent investigation of the wording of every account. Textual scholarship problems often do not allow one to make final conclusions, however, the overall theological tendency of the episode or the whole work can be described quite reliably, based on the totality of the text of concrete recension.

The *The Infancy Gospel of Thomas*, as a text not belonging to the text of an apocryphal nature, lets one bring out the institutionally not controlled, but widely functioning in the Christian community singularity and development. The instability of the text, the absence of one “real” version, the variability of the theological knowledge conditioned by these circumstances in various editions and even in the limits of the very same edition is a challenge not only to the history of Christian literature and thought but also to textual scholarship. Although this challenge, not directly made a theme in our investigation, appears among its final results.